

ՀԻՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԸ ՍԱՍԱՆՅԱՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ (ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ)

ՄԱՋԻԴ ՅԱԶԴԱՆՓԱՆԱՀ (ԻՐԱՆ)

Մինչև մ. թ. 651 թվականը Հին Պարսկաստանում իշխանության ղեկի մոտ կանգնած Սասանյանների արքայական տոհմն Իրանին 35 թագավորներ ու թագուհիներ տվեց, որոնցից շատերին նախապես ընտրում, նշանակում ու թագադրում էին բարձրագույն հոգևորականությունը ներկայացնող քրմապետերը և ազնվականության վերնախավի՝ ավագանու անդամները, ինչն իրար հետ մրցակցող իշխանատենչ խմբավորումների միջև անվերջ պայքարի պատճառ էր դառնում:

Պարթևների վերջին թագավոր Արտավան Հինգերորդին (մ. թ. 216-224 թթ.) հաղթելուց հետո Արտաշիր Առաջին Պապականը (մ. թ. 227—241 թթ.) պաշտոնապես թագադրվեց և դարձավ Իրանի առաջին շահնշահը: Երկրի գահն ու թագն ազգային արքաների ձեռքն անցավ, որոնք պարթևներին նման իրավունքի տեր չէին համարում ու միայն իրենց էին դիտում որպես Աքեմենյանների հարստության և Իրանի թագավորության ճշմարիտ, օրինական ժառանգներ: Իշխանության գալուց ու երկարատև պատերազմից հետո նրանք մի ամուր պետականություն կազմավորեցին, որի հիմքում ընկած էին ազգային առաքինությունը, բարեպաշտությունը և քաղաքակրթությունը: Ծանր պարտություն կրելով՝ պարթևներն Իրանի քաղաքական ասպարեզից դուրս մղվեցին, և Սասանյան Արտաշիր Պապականը պարսկական մի նոր, ոչ պակաս հզոր ու ամբողջական տերություն ստեղծեց:

Արտաշիրն ու նրա հաջորդները կառավարման այնպիսի համակարգ հաստատեցին, որտեղ զրադաշտականների քրմապետը՝ գերագույն մոգը, թագավորության բարձրագույն ազնվականներից էր: Սեփական իշխանությունն ամրապնդելուց հետո Արտաշիր Պապականը զրադաշտականությունը դարձրեց երկրի պաշտոնական կրոնը: Ահուրամազդան՝ աշխարհի արարիչը՝ բարու կրողը և իմաստության տերը, ճանաչվեց որպես միակ, բացառիկ աստվածություն, որին էլ պետք էր պաշտել, ի հակադրություն հնադարյան Իրանի այլ աստվածների:

Մ.թ. 241 թվականին Արտաշիրը կնքեց իր մահկանացուն, սակայն մինչև այդ նա արդեն հրաժարվել էր գահից և իր տեղը զիջել որդուն՝ Շապուհ Առաջինին (մ. թ. 241-272 թթ.): Հենց դա է պատճառը, որ այն ժամանակվա մետաղադրամների վրա Արտաշիր Առաջինի և Շապուհ Առաջինի պատկերները միասին են դրոշմված: Պերսեպոլիսից ոչ հեռու ընկած Նաղշի-Ռաջաբում գտնվող քանդակներից մեկում ներկայացված է Շապուհ Առաջինի թագադրման տեսարանը, որին արքայական պսակ է շնորհում Ահուրամազդան:

Շապուհ Առաջինը շարունակեց Հռոմի դեմ իր հոր վարած պատերազմները և նրա զավթողական քաղաքականությունը: Հռոմեական զորքերից պարտություն կրելուց հետո Շապուհին, այնուամենայնիվ, հաջողվեց հաշտության նպաստավոր պայմանագիր կնքել (մ. թ. 244 թ.), իսկ մ. թ. 260 թվականին նա վճռական հաղթանակ տարավ Հռոմի կայսր Վալերիանոսի 70-հազարանոց բանակի հանդեպ՝ Եդեսիայի (ներկայումս՝ Ուռհա, Թուրքիա) մոտակայքում¹: Պարտությունից հետո Վալերիանոսը փորձեց Շապուհի հետ բանակցություններ վարել, բայց Շապուհը նրան դավադրորեն ձերբակալեց և ցմահ կալանքի ենթարկեց: Վալերիանոսի գերության փաստը հետագայում տարածված թեմա և կարևոր նյութ դարձավ Շապուհ Առաջինի հաղթանակներին նվիրված ստեղծագործությունների, մասնավորապես ժայռաքանդակների համար:

Շապուհին այլևս չէր բավարարում «արքայից արքա» տիտղոսը, և նա իր համար ավելի փառավոր և տիեզերական իմաստ ունեցող տիտղոս ընտրեց՝ «արյաց և անարյաց արքայից արքա»՝ շեշտելով նաև ոչ արիական, այն է՝ ոչ իրանական ազգերի վրա իր իշխանության տարածման փաստը: Թեև Արտաշիր Պապականին է պատկանում Սասանյան կայսրությունը հիմնադրելու փառքը, սակայն Շապուհն էր, որ կենտրոնացրեց և ամրապնդեց այդ պետության կառավարման ապարատը, ընդլայնեց երկրի տարածքը և ապահովեց նրա սահմանները: Նա այդ նոր տերությունը պատկերացնում էր որպես բազմազգ պետություն, որտեղ մանիքեականությունը կարող էր միավորող գործոն ծառայել: Դա, իհարկե, չիրականացվեց, և զրադաշտականությունը պահպանեց, իսկ հետագայում է՛լ ավելի ամրապնդեց իր դիրքերը Հին Պարսկաստանում՝ որպես պետական միակ կրոն: Երեսուն տարի կառավարելուց հետո Շապուհը վախճանվեց՝ ժառանգներին թողնելով մի հզոր

¹ St' u Властелины Рима. Биографии римских императоров от Адриана до Диоклетиана. Москва, Наука, 1992, с. 218:

երկիր: Նրան հաջորդեց իր ավագ որդին՝ Որմիզդ Առաջին Արտաշիրը (մ. թ. 272-273 թթ.), որի կարճատև թագավորումը չնշանավորվեց պատմական կարևոր իրադարձություններով:

Անցան տարիներ, և Սասանյանների հարստությունն Իրանին տվեց Շապուհ անունով ևս մի զորեղ, փառահեղ արքա՝ Շապուհ Երկրորդին կամ Շապուհ Մեծին (մ. թ. 309-379 թթ.), որը լույս աշխարհ եկավ հոր՝ Որմիզդ Երկրորդի (մ. թ. 302-309 թթ.) մահից հետո ու գահին նստեց իր նախորդներից և հետնորդներից ավելի երկար՝ շուրջ յոթ տասնամյակ: Պատմական աղբյուրները տեղեկացնում են, որ մ. թ. 325 թվականին, երբ Շապուհն ընդամենը տասնվեց տարեկան էր, ռազմական խոշոր արշավներ ձեռնարկեց արաբական քոչվոր ցեղերի ու ցեղախմբերի դեմ՝ նպատակ ունենալով անվտանգություն ապահովելու և ամրապնդելու կայսրության արևմտյան և հարավային սահմանները²: Ոչնչացնելով թշնամիներից շատերին՝ նա կարգադրեց ավերել բոլոր քրիորերը և ստիպեց արաբներին ծարավից տառապել: Ռազմատենչ Շապուհի դաժանությունը նրա բնավորության վառ արտահայտված գծերից էր: Այդ արշավների արդյունքում արաբական ցեղերը քաշվեցին Արաբական թերակղզու խորքերը, և Պարսից ծոցի մերձակա շրջանները մնացին Սասանյանների ձեռքում:

Հայաստանի համար Հռոմեական կայսրության դեմ Շապուհ Երկրորդի սկսած սաստիկ արյունահեղ պատերազմները, թերևս Մերձավոր Արևելքի 4-րդ դարի պատմության առավել նշանակալից, եթե չասենք՝ հիմնական իրադարձություններն էին: Պարսից գահակալի՝ դեպի Արևելք մղված արշավանքները հանգամանորեն նկարագրել է անտիկ շրջանի ականավոր պատմիչ, այդ իրադարձությունների անմիջական մասնակից Ամմիանոս Մարցելիանոսը: Վերջինիս վկայությամբ Շապուհը հաճախ անձամբ էր գլխավորում այդ արշավանքները և բազմիցս է դրսևորել ռազմագետի ու զորավարի իր մեծ տաղանդը³:

Կենտրոնական Ասիայի քոչվոր ցեղերի ներխուժումն Իրան Շապուհի հայացքը դեպի Արևելք ուղղեց: Մոտավորապես այդ ժամանակներին են վերաբերում Սասանյանների տերության հանդեպ չարամիտ նկրտումներ

² Ст'ю **Дашков Сергей**. Цари царей – Сасаниды. История Ирана III-VII вв. в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях, Москва, СМИ-АЗИЯ, 2008, с. 258-260:

³ Ст'ю **Frye Richard**. The History of Ancient Iran. München, C. H. Beck, Vesladsbuch-handlung, 1984, p. 315-317:

ունեցող և նույնիսկ առանձին ուսնձգություններ ձեռնարկած քիդարիստների կամ այսպես կոչված «սև հոների» մասին առաջին հիշատակումները: Շապուհը հաղթեց իր արևելյան թշնամիներին և Սասանյանների իշխանության տակ առավ քուշաններին:

Մ.թ. 363 թվականին Հռոմի կայսր Ֆլավիոս Կլավդիոս Հուլիանոսը, որը պատմության մեջ հայտնի է իբրև Հուլիանոս Ուրացող, պարսիկների դեմ հակահարձակում սկսեց: Հաղթահարելով բոլոր խոչընդոտները՝ նա մեծաթիվ զորքերով մոտեցավ Կոտեսիփոնին և պաշարեց այն: Միայն կռվում ընկած պարսիկ մարտիկների դիակների թալանով տարված իր զինվորների անկարգապահության պատճառով նրան չհաջողվեց միանգամից գրավել քաղաքը: Կենաց ու մահու պայքարի ելած Շապուհ Երկրորդը հռոմեացիների դեմ նոր ուժեր հանեց և նրանց ստիպեց թողնել դիրքերը: Հետզհետե մինչև Իրանի սահմանները նահանջած և պարսիկների հետ ընդհարումներից մեկի ընթացքում ծանր վիրավորված Հուլիանոսը շուտով վախճանվեց:

Հռոմի նոր, ըստ որում՝ քրիստոնեություն ընդունած կայսր հռչակվեց Հուլիանոսը: Ձգտելով հնարավորինս արագ հասնել Կոստանդնուպոլիս՝ նա համաձայնվեց Շապուհի բոլոր պահանջներին և նրա հետ երեսուն տարվա հաշտության պայմանագիր կնքեց, համաձայն որի այսուհետ Իրանին էին անցնում սահմանամերձ հինգ շրջաններ, շուրջ երկու տասնյակ ամրոցներ և ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող երեք քաղաքներ: Այդ պայմանագիրն ստորագրելով՝ հռոմեացիները դավաճանեցին իրենց դաշնակիցներին՝ հայերին, քանի որ պարտավորվում էին այլևս երբեք չօգնել նրանց: Հաշտության պայմանները չափազանց ծանր էին Հռոմի համար: Պատահական չէ, որ Ամմիանոս Մարցելլիանոսն այդ համաձայնագիրը բնութագրել է որպես «խայտառակ գործարք»⁴:

Շապուհ Երկրորդն Իրանի առաջին շահնշահն էր, որը լուրջ հալածանքների ենթարկեց քրիստոնյաներին: Նրա թագավորության օրոք քրիստոնեությունը Հռոմեական կայսրության մեջ պաշտոնապես ընդունված, իշխող կրոններից մեկը դարձավ, և հենց այդ պատճառով Սասանյանների տերության սահմաններում կտրուկ փոփոխվեց քրիստոնյաների նկատմամբ մինչ այդ եղած հանդուրժողական վերաբերմունքը: Այն ժամանակ, երբ քրիստոնյաներին հետապնդում ու հալածում էին Հռոմում, պարսից արքաները նրանց

⁴ Նույն տեղում, էջ 321:

սիրով ապաստան էին տալիս սեփական երկրում՝ մտածելով, որ այդպիսով Հռոմի թիկունքում իրենք հուսալի դաշնակիցներ ձեռք կբերեն: Բայց այժմ, երբ քրիստոնեությունը ճանաչվեց թշնամական Հռոմում, Իրանում տեղի ունեցավ հակառակը. պաշտոնական եկեղեցուն պատկանող քրիստոնյաներին հալածանքների ենթարկեցին, իսկ Հռոմեական կայսրությանն ընդդիմացող և իշխող եկեղեցուն հակադրվող տարբեր աղանդների կողմնակիցներին օժանդակեցին ու սատարեցին: Արդարացնելով քրիստոնյաների հանդեպ իր վարած դաժան քաղաքականությունը՝ Շապուհը հետևյալ հիմնավորումն է բերել. «Նրանք՝ քրիստոնյաները, ապրում են մեր հողի վրա, սակայն կիսում են մեր թշնամիների՝ Հռոմի քրիստոնեացած կեսարների մտքերն ու զգացումները»⁵:

Հանուն Քրիստոսի նահատակված հավատացյալների գլուխներն ի ցույց էին դրվում Անահիտ աստվածուհու տաճարներում: Արդի պատմագիտության տվյալների համաձայն՝ Շապուհ Երկրորդի գահակալության տարիներին սպանված, տանջամահ արված քրիստոնյաների թիվը շուրջ քսան հազարի է հասնում: Հալածանքները դադարեցին կամ, համենայն դեպս, մեղմացան միայն Շապուհի մահից հետո: Քրիստոնյաներին հետապնդելու պատճառներից մեկն էլ Իրանում զրադաշտականների դիրքերն ամրապնդելու և այն համապետական կրոն դարձնելու հեռահար ծրագրի իրականացումն էր:

Շապուհ Երկրորդը մի շարք քաղաքներ հիմնադրեց՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Քուշեստանի վրա, որտեղ հռոմեացի ռազմագերիները բնակեցված էին արքայական նորակառույց Իրանշահր-Շապուր քաղաքում: Նրա կառուցած կամ վերակառուցած քաղաքներից էին Բիշապուրը, բժշկական կրթության կենտրոնի վերածված Գունդեշապուրը, Բաղդադի մոտակայքում՝ Տիգրիսի ափին գտնվող Վազուրգ-Շապուրը, ինչպես նաև Նիշապուրը, Պերոզ-Շապուրը (Անբար) և այլն:

Հենց այդ ժամանակներից Սասանյանների կերտած պատմամշակութային հուշարձանները, այդ թվում՝ նաև ժայռապատկերները, աստիճանաբար սկսում են պակասել Փարսում և ավելանալ Խուզիստանում ու Կտեսիփոնի մոտակայքում, որտեղ և անցել է Շապուհ Երկրորդի կյանքի մեծ մասը: Տվյալ կոթողներն իրենց պատկերազրույթամբ ու մասամբ նաև գեղարվեստական ոճով նկատելիորեն տարբերվում են Փարսում ստեղծված հուշարձաններից: Ահուրամազդայի կողքին ավելի մեծ տեղ է գրավում Միհրի կերպարը, առավել

⁵ Նույն տեղում, էջ 367:

հաճախ ենք հանդիպում Անահիտի կերպարին, որոնց հետ կապված սիմվոլիկ նշանները՝ զանազան պտուղներ (դեղձ, խնձոր, նուռ), ծաղիկներ (լոտոս, նունուֆար, արուսիկ), թռչուններ (աղավնյակ, սիրամարգ) և այլն, լայնորեն տարածվում են սասանյան արվեստում: Շապուհի օրոք ու հետագայում, հետևելով Աքեմենյան վերջին արքաների օրինակին, Սասանյանները հրաժարվեցին ժայռակոփ քանդակների կողքին և առհասարակ, լեռների վրա վիմագրություններ թողնելու հնավանդ սովորությունից:

Շապուհ Երկրորդի երկարատև իշխանությունից հետո Իրանի գահին կարճ ժամանակով տիրեցին Արտաշիր Երկրորդ Բարեգործը (մ. թ. 379-383 թթ.), Շապուհ Երրորդը (մ. թ. 383-388 թթ.) և Վահրամ Չորրորդը (մ. թ. 388-399 թթ.): Ապա գահ բարձրացավ Հազկերտ Առաջինը (մ. թ. 399-420 թթ.), որի կառավարումը հատկանշվեց քրիստոնյաների հանդեպ գթասիրտ վերաբերմունքով: Պատահական չէ, որ վերջիններս Հազկերտին «բարի» և «օրինյալ» էին կոչում, մինչդեռ զրադաշտականներն այդ նույն պատճառով նրան անվանում էին «Մեղավոր արքա»: Հազկերտի մեծահոգության դրսևորումներից մեկն այն էր, որ նա քրիստոնյաներին թույլատրեց թաղել, հողին հանձնել իրենց հանգուցյալներին, այնինչ զրադաշտականների պատկերացումներով դա նշանակում էր ապականել սրբազան հողը: Զրադաշտականների թաղման ծեսը շարունակում էր անփոփոխ մնալ. դիակները բաց երկնքի տակ դնելու կարգը տարածվում էր բոլորի վրա, արքայական ընտանիքի անդամներից բացի, որոնք իրենց ննջեցյալներին զմռսում և դամբարաններ էին տանում:

Ի տարբերություն սեփական հոր՝ կրոնական մոլեռանդությամբ էր տառապում նրա զավակը՝ Վահրամ Հինգերորդը (Վահրամ Գուր, մ. թ. 420-438 թթ.), որն այդ հարցերում ամբողջապես համամիտ էր Իրանի գերագույն քրմապետ Միհր-Շապուհի հետ: Հենց վերջինիս խորհրդով ու հրահանգով նա գետնի տակից փորեց հանեց Հազկերտի օրոք թաղված քրիստոնյաների դիակներն ու դրանք դետուղեն նետեց:

Վահրամի որդին՝ Հազկերտ Երկրորդը (մ. թ. 438-457 թթ.), քիչ ջանք չթափեց, որպեսզի քրիստոնեություն ընդունած Հայաստանում զրադաշտական հավատք հաստատի, սակայն հայերի համառ պայքարը՝ Վարդանանց պատերազմը (մ. թ. 450-451 թթ.), ի չիք դարձրեց նրա ծրագրերը: Հազկերտ Երկրորդի կառավարման ժամանակ Իրանին հյուսիս-արևելքից սկսեցին սպառնալ քոչվոր ցեղերի՝ Էփթալիտների կամ այսպես կոչված «սպիտակ

հոների» հորդաները, որոնց դեմ Հազկերտը մի շարք արշավանքներ ձեռնարկեց:

Հոր քաղաքականությունը շարունակեց Պերոզ Առաջինը (մ. թ. 459-484 թթ.): Լինելով բարեպաշտ զրադաշտական՝ նա ևս հետապնդում էր այլապրոններին: Քրիստոնյաների հալածանքները նա արդարացնում ու հիմնավորում էր որպես բյուզանդացիների դեմ պատասխան միջոց: Պերոզը բյուզանդացիներին մեղադրում էր նրանում, որ իրենց կայսրության մեջ վերջիններս ճնշում էին զրադաշտականներին, արգելում նրանց դավանանքը, ավերում սրբազան կրակարանները: Սակայն գահակալության վերջին շրջանում Պերոզը մեղմեց Իրանում ապրող քրիստոնյաների նկատմամբ իր վերաբերմունքը, քանի որ նրանց մեծ մասը բյուզանդական ուղղափառ եկեղեցու կողմից աղանդավորներ ճանաչված նեստորականներ էին:

Գրեթե կես դար թագավորած, ժողովրդի կողմից որպես արդար, անխաղախ արքա ճանաչված և Անուշիրվան՝ «Անմահ հոգու տեր» կոչված Խոսրով Առաջինը (մ. թ. 531-579 թթ.) Սասանյանների հարստության առավել փառավոր շահնշահերից էր: Նա զորեղ արքա էր, և նրա կառավարման շրջանի մասին գրավոր բազմաթիվ վկայություններ կան: Մագդակյան շարժման ու դրա հետ կապված ժողովրդական հուզումների և մասսայական խռովությունների ադիթով Խոսրովի ընդունած կտրուկ որոշումներն ու վճռական քայլերը ևս նպաստել են, որպեսզի նրա անունը մնա պատմության մեջ: Վերջապես, Անուշիրվանի տիրապետության ժամանակ՝ մ. թ. 570 թվականին է ծնվել Մուհամմադ մարգարեն, ինչը, անկասկած, չարագուշակ իրադարձություն էր զրադաշտականության համար, բայց ինչի շնորհիվ Խոսրով Առաջինի իշխանության տարիներն արժանացան նաև մահմեդական պատմիչների ու պատմաբանների ուշադրությանը: Անուշիրվանի կյանքի մեծ մասը մարտերում անցավ: Հռոմեական կայսրության վերջնական անկումից հետո Սասանյանների ավանդական թշնամիների տեղը գրավեց Բյուզանդական երիտասարդ կայսրությունը, որի հետ Պարսկաստանը բազմաթիվ պատերազմներ է վարել: Խոսրով Առաջինին հաջողվեց երկրի սահմաններն ապահով պահել, սակայն ինքը՝ արքան, նահատակվեց այդ պատերազմներից մեկում:

Արդարամիտ շահնշահ էր Անուշիրվանի որդին՝ Որմիզդ Չորրորդը (մ. թ. 579-590 թթ.), ով միանգամայն անկողմնակալ վերաբերմունք էր ցուցաբերում այլադավան իր հպատակների հանդեպ: Սակայն մ. թ. 590 թվականին նա լուրջ ընդհարում ունեցավ պարթև Միհրանների տոհմից սերված հրամա-

նատար, սպարապետ Վահրամ Չուբինի հետ, որը, արտահայտելով զինվորական բարձր խավերի շահերը, ապստամբել էր մանր ազնվականության և առևտրականների վրա հենվող Որմիզդի դեմ: Վահրամն սպանեց նրան, գերեց թագաժառանգին՝ Իրանի ապագա շահնշահ Խոսրով Երկրորդին, և իրեն հռչակեց «արքայից արքա» (մ. թ. 590-591 թթ.): Խոսրովն օգնություն խնդրեց Բյուզանդիայի կայսր Մավրիկիոսից (Մորիկ), և հայոց իշխան Մուշեղ Մամիկոնյանը բյուզանդական ու հայկական զորքերով ճնշեց Չուբինի ապստամբությունը:

Գահ ելավ Խոսրով Անուշիրվանի թոռը՝ Խոսրով Երկրորդը (մ. թ. 591-628 թթ.), Սասանյանների հարստության վերջին խոշոր ներկայացուցիչը, որի մականունը Փարվիզ էր (բառացի՝ «հաղթական», «անպարտելի»): Նրա գահակալության օրոք Իրանը հասավ իր քաղաքական, տնտեսական և մշակութային զարգացման գագաթնակետին ու կարճ ժամանակով արժանացավ Աքեմենյանների առաջվա փառքին⁶: Խոսրով Փարվիզի դղյակների, հարեմների ու պերճանքի առարկաների մասին հեքիաթներ են հյուսվել: Նրա հարեմում 3000 կին կար, որոնցից էին հայ իշխանուհի, արքայադուստր Շիրինը (Անուշ), Վահրամ Չուբինի քույրը՝ Քուրդիան, և Բյուզանդիայի հայագի կայսր Հերակլիոս Առաջինի դուստրերից մեկը՝ Մարիամը:

Նրա սիրեցյալ կինը՝ Շիրինը, որը Խուզիստանի նահանգից էր, հայ քրիստոնյա էր: Արթուր Քրիստիանսենը Խոսրով Փարվիզի արքունիքից առանձնացնում է հետևյալ «հրաշալիքները»՝ Կտեսիփոնի պալատը, արքայի կնոջը՝ Շիրինին, արքունիքի պարուհիներին ու երգիչներին, մասնավորապես Սարքեշին ու Հիրբադին, Ազարվանգ անունով մի սպասավորի, Խոսրովի ձիուն՝ Շաբդիզին, և սպիտակ փղին⁷:

Խոսրով Փարվիզը խելացի և կիրթ անձնավորություն էր, սակայն կամազուրկ ու թույլ ռազմագետ: Թեև մարտական մի քանի արշավների ընթացքում նա փաստորեն ջախջախեց Բյուզանդիային, սակայն Հերակլիոս

⁶ Տե՛ս **Մաջբուր Մոհամմադ Ջավադ**, Իրանի պատմությունը հնադարյան ժամանակներից մինչև Ղաջարների անկումը, Թեհրան, «Էշրադի» հրատարակչություն, 1978, էջ 101 և **Դարյայի Թուրաջ**, Սասանյանների կայսրությունը, Թեհրան, «Ղողնուս» հրատարակչություն, 2008, էջ 56:

⁷ Տե՛ս **Քրիստիանսեն Արթուր**, Իրանը Սասանյանների ժամանակաշրջանում, թարգմանիչ՝ Ռաշիդ Յասամի Ղոլամհոսեյն, Թեհրան, «Սեդայե մուսսեր» հրատարակչություն, 1999, էջ 331-332:

Առաջինը թիկունքից հուժկու հարվածներ հասցրեց պարսկական զորքին: 627 թվականին Խոսրով Երկրորդի բանակը խորտակիչ պարտություն կրեց բյուզանդացիների դեմ Միջագետքում՝ Նինվեի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում:

628 թվականին շահնշահը վախճանվեց՝ դառնալով ոչ միայն սեփական զորքի դավադիր հրամանատարների, այլև հարազատ զավակի զոհը: Խոսրով Երկրորդը Ֆիրդուսու «Շահնամե» պոեմի գլխավոր հերոսներից մեկն է: Բանաստեղծը նրան է նվիրել իր այդ հանճարեղ ստեղծագործության շուրջ մեկ երրորդ մասը՝ 4125 բեյթ, չափածո երկտող: Պոեմի՝ գրականագետների կողմից «պատմական» կոչված այդ մասի վերջում Ֆիրդուսին բանաստեղծական մեծ ներշնչանքով է նկարագրում այն պահը, երբ իր վերահաս բռնի վախճանը գուշակած Փարվիզը նախապես լվացվում, թարմ զգեստներ է հագնում, ապաշխարության աղոթքը կրկնում ու միայն այդպես՝ մաքուր մարմնով և խաղաղ հոգով ընդունում մահը: Սասանյան երբեմնի հզոր պետության փոխարեն նա իր հետևորդներին թողեց Բյուզանդական կայսրության ու միջինասիական թուրքալեզու ցեղերի դեմ արյունահեղ անհաջող պատերազմների հետևանքով միանգամայն ջլատված, քայքայված երկիր, որը սրընթաց և անդառնալի անկում էր ապրում:

Իրանի գահը ութ ամիս գրաված և հետո ժանտամահ եղած հայրասպան Կավադ Երկրորդը (մ. թ. 628 թ.), ինչպես և նրան հաջորդած, կարճ ժամանակով իշխանության գլուխ անցած մյուս թագավորներն ու թագուհիները՝ Արտաշիր Երրորդը (մ. թ. 628-629 թթ.), Փարուխան Շահրվարազը (մ. թ. 629 թ.), Խոսրով Երկրորդի դուստրեր Բորանդուխտը (Բորան, մ. թ. 629-631 թթ.) և Հազարեմդուխտը (մ. թ. 631 թ.), Փարուխադ Խոսրովը (մ. թ. 631-632 թթ.), բոլորն էլ պարսից սպարապետների կամակատարները, եթե չասենք՝ ձեռքի խաղալիքներն էին, մինչև որ Խոսրով Փարվիզի թոռը՝ Սասանյանների վերջին արքա Հազկերտ Երրորդը (մ. թ. 632-651 թթ.), երկրի կառավարման դեկն իր ձեռքը վերցրեց: Նրան հաջողվեց մի քանի տարով վերականգնել կենտրոնական իշխանությունը, սակայն դա բավական չէր պետությունը կործանումից փրկելու համար: Արաբական թերակղզուց դեպի հյուսիս էին ձգտում իսլամի մարտիկները՝ ռազմաշունչ արաբները: Առաջին ավերիչ հարվածը նրանք հասցրին մ. թ. 637 թվականին, երբ գրավեցին Կտեսիփոնը, երկրորդը՝ մ. թ. 642-ին՝ Նեհավենդի ճակատամարտի ժամանակ, իսկ մ. թ. 651-ին՝ Հազկերտի փախուստից և նրա սպանությունից հետո, Իրանը վերջնականապես հայտնվեց արաբների լծի տակ: Շուրջ 450

տարի թագավորելուց հետո Սասանյանների դինաստիան տապալվեց: Ավարտվեց Իրանի դարավոր պատմության մինչիսլամական շրջափուլը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հին Պարսկաստանի պատմությանն ու մշակույթին նվիրված ակնարկում համառոտակի ներկայացված են Սասանյանների իշխանության օրոք՝ Արտաշիր Առաջին Պապականի (մ. թ. 227—241 թթ.) գահակալումից մինչև Սասանյանների վերջին արքա Հազկերտ Երրորդի (մ. թ. 632 - 651 թթ.) սպանությունը և արաբների կողմից թագավորության կործանումը, երկրի հասարակական-քաղաքական, կրոնական և մշակութային կյանքում տեղի ունեցած կարևոր իրադարձությունները:

Բանալի բաներ – Սասանյաններ, Արքայից արքա, Վալերիանոս, Շապուհ Երկրորդ, Հռոմեական կայսրություն, Բյուզանդիա, պատերազմներ, քրիստոնյաներ, արաբներ:

ДРЕВНЯЯ ПЕРСИЯ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ САСАНИДОВ (КРАТКИЙ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ОЧЕРК)

МАДЖИД ЯЗДАПАНАХ

В посвященном истории и культуре древнего Ирана очерке вкратце представлены важные события, произошедшие при правлении Сасанидов, начиная от восхождения на престол Арташира Первого Папакана (227-241 н.э.) до убийства последнего правителя Сасанидов Азкерта Третьего (632-651 н.э.) и разрушения царства со стороны арабов, важные события, произошедшие в общественно-политической, религиозной и культурной жизни страны.

Ключевые слова – Сасаниды, Царь царей, Валериан, Шапух Второй, Римская империя, Византия, войны, христиане, арабы.

ANCIENT PERSIA IN THE SASANIAN ERA (AN ABRIDGED HISTORICAL & CULTURAL ARTICLE)

MAJIT IAZDANPANAH

This article is devoted to the history and culture of ancient Persia. It considers the Sasanian era starting with Ardeshir I papagan (227-241 AD), the

founder of the empire untill the death of the last king, Yazdegerd III (632–651 AD), and the demise of the empire by the Arabs. Important socio-political, religious and cultural events of the era are also considered in the article.

Key words – Sasanians, King of Kings, valerianus, Shapur II, The Roman Empire, Byzantine, wars, Christians, arabs.